

איסור בנזקי ממון

יעקב שטיגליץ / מרכז הרב

זכרו של הענף שנגדע באיבו, אוהב ישראל, מגוע אוהבי ישראל,
שקיים מצוות "ואהבת לרעך כמוך" בכל לבבו ובכל נפשו,
אברהם יצחק ז"ל.

דבר מוסכם הוא בין הפוסקים, הראשונים והאחרונים, שיש איסור לא רק להזיק בגופו, אלא אף ע"י ממונו. הטור כתב בסימן שע"ח: "כשם שאסור לגזול ממון חברו, כך אסור להזיק ממון שלו". ובסימן שפ"ט כתב: "כשם שאסור לאדם שיזיק את חברו ואם הזיק חייב לשלם, כך צריך לשמור את ממונו שלא יזיק". ואף שהמחבר לא הביא בסימן שפ"ט את האיסור בנזקי ממונו, כנראה הסתמך על מה שכתב בסימן שע"ח: "אסור להזיק ממון חברו ולא לגרום שום הזיק", שנוקי ממנו אסורים בק"ו מגרמא בנזיקין, שהרי גרמא פטור, ואילו ממונו שהזיק חייב, ואם גרמא אסור, ק"ו נזקי ממונו.

ואילה"ק מהא דאיתא בב"ק ל' א': "האי מאן דבעי למיהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין", משמע דהוא רק דרך חסידות, לפנים משורת הדין, דכבר כתב הרשב"א שם, דבכל אחד מדברים אלו המוזכרים שם, ברכות, נזיקין ואבות, יש דברי חסידות. באבות — שלי שלי ושלך שלך, בברכות — חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת, ובנזיקין — הא דאמרן, חסידים הראשונים היו מצניעיים קוצותיהם, דרק הצנעה זו בלבד אינה מעיקר הדין.

ובשטמ"ק דף ב' מובאים דברי המהר"י כ"ץ והרשב"א, שכתבו בפירוש שמלבד חיוב הממון שבנזקי ממונו, יש איסור לגרום הזיק זה. עד שהרשב"א כתב, שספק זה הוא ככל ספיקא דאיסורא לחומרא.

מקור איסור זה בתורה הוא לדעת הטור איסור גזל, כנ"ל. אך הרמב"ם בספר המצוות (עשין, מצוה ר"י), כתב: "שצונו לאהוב קצתנו את קצתנו... ושתהיה אהבתו וחמלתו לאחיו, כאהבתו וחמלתו לעצמו, בממונו ובגופו". ובספר החנוך

במצוה רמ"ג הוסיף יותר וכתב: "שהאזהב חברו כנפשו לא יזיק לו בשום צד וירחיק ממנו כל נזק, ומי שלא נזהר בממון חברו לשמרו, וכש"כ אם הזיק אותו בממון, בטל עשה זו". א"כ לפי ספר החנוך, וכן כנראה כונת הרמב"ם, כלול האיסור של נזקי ממונו בכלל האזהרה לשמור ממון חברו שבמצות ואהבת לרעך כמוך.

עוד מקור לכך יש לראות בספר החינוך מצוה תקמ"ז: "לא תתן דמים בביתך" — אזהרה שלא להניח המוקשים והמכשילות בארצנו ובבתינו כדי שלא ימותו ולא יזוקו בני אדם". (מהרמב"ם בסהמ"צ לאוין, רח"צ, אין כ"כ ראיה, שהוא כתב רק שלא ימותו בהם בני אדם, ואילו בספר החינוך הוסיף גם שלא יזוקו. ויש להעיר על הרמב"ם מהא דאיתא ב"ק ט"ו: בשם ר' נתן, דכל המגדל כלב רע בתוך ביתו עובר בלא תתן דמים בביתך, ומשמע מהגמ' דזהו לא רק בסכנת נפשות, אלא בכל חשש של נזק ממון!).

ובקובץ שעורים לר' אלחנן וסרמן למס' ב"ב, הביא איסור נוסף משום "לפני עור לא תתן מכשול" (והמנ"ח גסתפק אם לאחר הדרשה — שיש איסור להכשיל עור באיסורין, נשאר גם האיסור לפי פשוטו של מקור). וכן מצאתי במשך חכמה לפ' קדושים שכתב שהפסוק "לא תתן דמים בביתך" נאמר לבור ברשותו, והפסוק של "לפני עור" נאמר לבור ברה"ר. ולעצ"ד מדברי החנוך שהבאנו לעיל שכתב שלא להניח המוקשים והמכשולות בארצנו ובבתינו, משמע שהאיסור של "לא תתן דמים בביתך" שייך לא רק לבור בביתו אלא גם ברה"ר.

ובקהלות יעקב למס' ב"ק סימן א' כתב לאסור נזקי ממון, משום משיב אבדה, שכיון שאדם חייב להשיב אבדה לחברו, בודאי חייב לעשות כל השתדלות שלא יגרם לו הפסד.

וכמו כן יש להעיר מ"לא תעמוד על דם רעך", ועיין ספר המצוות, לאוין, רצ"ז. (ועיין באור הגר"א לחו"מ סימן ל"ב ס"ק ב' שכתב שאין בממון לא תעמוד על דם רעך, ודבריו צריכים עיון). ועתה נבוא לדברי הגמרא עצמן, שיש לכאורה כמה סתירות למש"כ.

א. בדף ל': לימא כתנאי שטר שכתוב בו רבית, קונסין אותו ואינו גובה לא את הקרן ולא את הרבית דברי ר"מ, וחכ"א גובה את הקרן ולא את הרבית, אמר לך רב, אנא דאמרי אפילו לרבנן, ע"כ לא קאמרי רבנן התם אלא קרן דבהיתרא, אבל הכא קרן גופא דמזיק, ולכאורה רוצה הגמ' לחלק בין רבית למוציא תבנו וקשו לרה"ר, דברבית לא קנסו גופן משום שבחן, דהקרן בהיתרא.

אך בנוזקין קנסו גופן משום שבחן משום שבנוזקין הקרן עצמה באיסורא, והוא כדברינו. אך בהמשך הגמ' לא משמע כן. דאיתא התם, וזעירי אמר לך, אנא דאמרי אפילו לר"מ, ע"כ לא קאמר ר"מ התם, אלא דמשעת כתיבה דעבד ליה שומא, אבל הכא מי יימר דמוזיק, וא"כ משמע איפכא, דברבית, דמשעת כתיבה נעשה האיסור, אסרו גם את הקרן, אך בנוזקין שלא משעת הוצאתם לרה"ר נעשה האיסור, לא קנסו גופן. א"כ משמע להיפך, שאין איסור בהנחת מכשול ברה"ר, וע"כ צ"ל דגם לרב לא בשעת ההנחה נעשה האיסור, אלא ר"ל שכשהוזיק, הוברר שלא רק השבח הויק אלא גם הקרן הויק וע"כ קנסו גופן, אך בין לרב ובין לזעירי אין איסור בהנחת מכשול ברה"ר. והדברים תמוהים.

ב. בדף ל"ח: ר"מ אומר שור של ישראל שנגח שור של כותי פטור, ושל כותי שנגח שור של ישראל, בין תם בין מועד משלם נזק שלם. קסבר ר"מ קנס הוא שקנסו בממונם שלא יטמעו בהם, אך מה"ת חייב, משום דכותים גרי אמת הם. מתיב ר"ז ואלו נערות שיש להם קנס... הכותית. אמר אביי, שלא יהיה חוטא נשכר. וקשה, אם יש איסור בנוזקי ממון א"כ גם שור של ישראל שנגח שור של כותי ליחייב, כדי שלא יהיה חוטא נשכר?

ג. בדף מ'. תנן, חייבי ערכין ממשכנין אותם, חייבי חטאות ואשמות אין ממשכנין אותם, חייבי כופרין מאי, כיון דכפרה הוא, כחטאת וכאשם דמי, מחמר חמיר עלויה ולא בעי למשכוניה, או דלמא... כיון דהוא לא חטא וממוניה הוא דאזיק לא חמיר מילתא עלויה ובעי משכוניה. ע"כ. מצינו א"כ גמרא מפורשת דבזה ששורו הרג הוא לא חטא. והוא נגד מה שכתבנו לעיל. אמנם דברי הגמרא סתרי אהדדי, דהא נקטינן השתא דכופרא כפרה לכו"ע, וע"כ בא הכופר לכפר על חטא שחטא, דאם לא חטא כפרה למה לי? וה"ל דאין כונת הגמ' לומר דבאמת הוא לא חטא, אלא שהוא חושב שאין בכך חטא, ולכן בעי משכוניה, ועל הדרך שכתבה הגמ' בחילוק הראשון שם, כיון דכפרה הוא מחמר חמיר עלויה, או דלמא כיון דלחבריה הוא דבעי מיתבא ליה ממונא הוא, ולא לגבוה ולא חמיר עלויה ובעי משכוניה. דבודאי מצד האמת אין חילוק בין חטאת ואשם העולים למזבח, ובין כופר המשתלם לאדם, דשניהם באים לכפר על חטא, אלא שהוא סבור שכופר שונה מחטאת ואשם, ואינו מיחס חומרא לעונש זה, משום שאינו מוקטר לה, אלא ניתן לאדם, וע"כ חייבים למשכן אותו שיתן, וה"ה בחילוק זה, שהוא סבור כיון דממוניה הוא דאזיק והוא, ר"ל בגופו, לא חטא לא חמיר עלויה.

ואפ"ל דגם מצד האמת, כיון שהוא לא חטא ממש בגופו, אלא שפשע ולא שמר את שורו, וחטא רק בשב ואל תעשה, אין הדבר חמור כמו חטא שביצע בגופו ממש בקום ועשה. ולפי"ז נוכל לישב את קושייתנו מדף לה: מדוע לא קנסו בשור של ישראל שנגח שור של כותי כדי שלא יהיה חוטא נשכר, דרק בחטא חמור כמו אנס, שחטא בגופו בקו"ע קנסוהו, אך בחטא של מזיק ע"י ממונו שרק פשע, לא קנסוהו.

עוד יש לחלק, בין איסור שסיבתו היא מספק, ובין איסור שסיבתו היא בודאי וחילוק זה מצינו במס' שבת כ"ג א': והיכן צונו? רב אויא אמר מלא תסור... מתיב רב עמרם, הדמאי מפרישין אותו ערום, ואי אמרת כל מדרבנן בעי ברכה כי קאי ערום היכי מברך? אמר אביי, ודאי דדבריהם בעי ברכה, ספק דדבריהם לא בעי ברכה, ע"כ. ור"ל דכל היכא דסיבת התקנה דרבנן היא מספק, כגון דמאי, אף שהחיוב להפריש מדמאי הוא חיוב ודאי, כמו החיוב להדליק נר חנוכה, לא צריך לברך, כיון שסיבת התקנה הודאית הזאת היא מספק, שמא הדמאי לא הופרש. ואף שרבא חולק עליו שם, פסק הרמב"ם כאביי (הל' חנוכה), וגם להראב"ד שהשיג י"ל דרק בהא פליג עליה, אך בעצם החילוק, בין דין שסיבתו ודאי לדין שסיבתו ספק, מודה.

וא"כ ה"ה באיסור נזקי ממונ, כל האיסור לפשוע בשורו, או להניח בור, הוא משום חשש שמא יגרמו נזק, ואילו היה ברור לנו שלא יגרמו נזק, לא היה איסור בכך. ומכיון שסיבת האיסור היא רק מספק, אין איסור זה חמור כל כך, ולכן בעי משכוניה. ולכן גם לא קנסוהו כששורו נגח לשור של כותי, ולא דמי לאנס, משום שחטא זה קל יותר שסיבתו היא מספק. (והא דאיתא בנדה ד': באשה שלא בדקה עצמה ימים רבים ואילו היתה בודקת שחרית והיתה מוצאת דם, היתה נטמאת מעל"ע שלם, וזו שאיחרה ובדקה עד הצהררים היתה צריכה ליטמא רק חצי יום ולילה, אלא שלא יהא חוטא נשכר, שמשום ששהתה ובדקה בצהררים תהיה נשכרת מזו שהקדימה ובדקה שחרית, קנסוהו ליטמא ג' עונות. ולכאורה קשה, דהתם החטא הוא שלא בדקה וחטא זה אף הוא סיבתו מספק, דחובת הבדיקה היא שמא ראתה דם? י"ל דשאני איסור כרת דהחמירו בו רבנן טפי.)

ובזה תתורץ קושייתנו מדף ל': דברבית סיבת האיסור היא ודאית, ולכן חמור הוא וקנסו גופן, משא"כ בבור "דמי יימר דמזיק", כלומר, שסיבת האיסור היא מספק, לא חמיר איסור זה ולא קנסו גופן. וצריך לומר ששתי הסברות אמת, ובדף ל': נקטה הגמרא את הסברא של ספק, ובדף מ'. שלא חטא בגופו.

וברש"י דף נ"ג. כתב, דהא דשולח שליח לכרות בור שהמשלח פטור, הוא משום שאין שליח לדבר עבירה, דאסור לקלקל ברה"ר. והמל"מ בפ"ב מהלכות רוצח למד מדברי רש"י אלו, דגם בעבירה דרבנן אמרינן דאש"לד"ע, דאסור זה לקלקל ברה"ר בודאי דרבנן הוא. ומן התימה על רש"י שעזב את איסור הבור דאורייתא לחצוב לו בור דרבנן, דיש בחפירת בור איסורים מפורשים מהתורה כדכתבי' לעיל? וכ"כ רש"י בדף ו'. על הא דאין פותקין בימות החמה "שהרחוב נאה והוא מקלקלו", ואמאי לא נקט איסור תורה?

ועיי"ש (דף ו'). בתוד"ה מה לבור שכן שלא ברשות, שכתבו דאפילו עשאו ברשות ואח"כ הפקיר, כיון שהפקיר היינו שלא ברשות. ולרש"י ע"כ א"א לפרש כן, כי איזה קלקול ברה"ר יש ע"י שמפקיר את רשותו, דנהי שהוסיף לרה"ר שטח מקולקל, אך אין זה קלקול ברה"ר עצמה.

ובגהש"ס ציין לעיין בדף כ"ח: בתוד"ה ה"מ, וכוונתו לענ"ד למש"כ שם התוס' דהמפקיר רשותו ובורו פטור. וע"כ התוס' שם חולקים על התוס' בדף ו'. שאם האיסור הוא בעצם ההפקרה, מה לי הפקיר רשותו, מה לי הפקיר רשותו ובורו. וע"כ דהתוס' בדף כ"ח: ס"ל דאין איסור בהפקרה לכשעצמה, אלא שע"י ההפקרה מוטלת עליו אחריות לסתום את הבור, שמכיון שאת הבור לא הפקיר ועדיין שלו הוא, ומונח ברה"ר, חובת הסתימה מוטלת עליו. וסברה זו מוכחת מהראיה שהביאו התוס' מדף מ"ח. דאף שלא הוא חפר את הבור, חייב באחריותו, משום ששלו הוא. וכ"ה דעת התוס' בדף כ"ט. ד"ה פליגי. והתוס' בדף ו'. יסברו כדעת המלחמות בהמניה, הסובר שרק על בור שעשה חייב, אך אם הבור שלו ולא הוא עשהו פטור עליו.

וכדי שלא יראה הדבר דוחק שהתוס' פליגי אהדדי, יש ראייה לכך ששתי שיטות היו בין בעלי התוס' בבעיה זו. עיין דף מ"ח תוד"ה אע"ג בסופו, שנסתפקו אם אדם חפר בור בחצרו מי חייב, ונשאר בצ"ע. ובדף מ"ט: בד"ה ברה"י בסופו, פשוט זאת שבעל החצר חייב משום שהוא ממונו אף שלא עשה את הבור. וע"כ דהתוס' בדף מ"ט: אזלי לשיטתם מדף כ"ח: וכ"ט. והתוס' בדף מה. נקטו כהתוס' בדף ו'. (ועי' ביאור הגר"א חו"מ סי' תי"ג ס"ק ה').

וא"כ יכלנו לפרש ששיטת רש"י אינה כהתוס' בדף ו'. ובאמת אין חיוב הבור משום האיסור שעשה, אלא משום ממונו, ולכן אף שאין קלקול ברה"ר ע"י שמפקיר רשותו, חייב, משום שהבור הוא ממונו. אך אי אפשר לומר כן, משום ששיטת רש"י בדף כ"ח: ובדף נ'. שהמפקיר רשותו ובורו חייב.

וע"כ נלענ"ד שכונת רש"י בקלקול רה"ר אינה כפשוטה, שמחריב את הנוי של רה"ר. שזה ודאי מסתבר שהוא רק איסור דרבנן, וכמו שתפס המל"מ. אלא כונתו לכך, שרה"ר חייבת לשמש מקום מעבר נוח ובטוח לבני-אדם, וכל המקלקל נוחיות ובטיחות זו של המעבר ברה"ר, ע"י העמדת מכשולות ובורות, הוא המקלקל ברה"ר. ולפי"ז איסור קלקול רה"ר הוא איסור דאורייתא, של העמדת בורות ומכשולות וגרימת נזקים לבנ"א. אח"כ מצאתי בנו"ב מהדו"ק, חאה"ע סימן ע"ח שחלק על המל"מ, וע"כ מסברא זו.

וראיה לסברא זו יש להביא ממשנה ב"ב דף ס' : אין עושין חלל תחת רה"ר, בורות שיחין ומעירות. ר"א מתיר, כדי שתהא העגלה מהלכת וטעונה אבנים. ובגמ' מבואר טעמייהו דרבנן משום דזמנין דמפחית ולא אדעתיה (דעובר ברה"ר; ויעבור ויפול — רשב"ם). אבל אין האיסור של חפירה ברה"ר משום קלקול הקרקע עצמה, אלא משום שמא יפחות ויגרום נזק לב"א. ואילו היה כהמל"מ, היה צריך להיות אסור משום עצם קלקול הקרקע, ולא משום זמנין דמפחית.

וצ"ל לפרושנו, דקרקע רה"ר אינה של אף אחד, דאילו היתה של מישהו, של הרבים וכדומה, היה האיסור משום קלקול עצם הקרקע, דמ"ש מקלקל ברשות חברו או מקלקל ברה"ר, בשניהם משתמש שלא מדעת בעל הרשות ומקלקלה. וא"כ יש להקשות לפי זה ממשנה במס' בכורים פ"א ה"א, הנוטע לתוך שלו והבריך לתוך שלו, ודרך היחיד ודרך הרבים באמצע הרי זה אינו מביא, ר' יהודה אומר כזה מביא. ע"כ. א"כ מבואר דלת"ק השרשים העוברים תחת רה"ר קרויים שאינם מ"אדמתך" ופטורים מבכורים. ומבואר בירושלמי דמחלוקתם של ר"י ורבנן תלייה במחלוקת ר"א ורבנן שבב"ב ס'. שלרבנן שאינם מביא, סברי כרבנן בב"ב שאסור לחפור תחת רנו"ר, ולר"י שמביא, סובר כר"א שמותר לחפור. א"כ משמע דלרבנן עצם הקרקע אינו "אדמתך" וא"כ איסור הקלקול אינו משום חשש גרימת נזק, אלא משום קלקול עצם הרשות שאינה שלו. ואפשר אולי לומר דהבעלות הממונית, לרבנן, היא כתוצאה מהיתר השמוש, שאם יש לו היתר שמוש, ממילא הוא בעלים על הדבר, ואם אין לו היתר שמוש אין לו בעלות על הדבר. ואם כן שני הפרושים בקלקול רשות הרבים נכונים, גם הא דמשמע מפשטות דברי רש"י שהוא משום קלקול הנוי, והוא כקלקול כל רשות שאינה שלו, וגם משום קלקול הבטיחות והנוחיות של מעברם של בנ"א ברה"ר. והראשון הוא תוצאה של השני (ועיי"ש גליוני הש"ס להר"י ענגיל).

ועי' בנדרים מו: די שחילוק בין דבר של עולי בכל לדבר של אותה העיר.

בדבר של עולי בבל לא הוּו שותפים בדבר, ובדבר של העיר הוּו כולהו שותפין, ובביצה ט"ל: מסקינן, דדבר של עולי בבל דהפקרא הוא, וא"כ לפי זה יהיה גם נפק"מ בחקירתנו בגדר רה"ר, אי הוי כרשות של אחר או לא, בין רה"ר של העיר, ובין רה"ר של עולי בבל? וכי יהיה מותר לחפור בור ברשות דעולי בבל? ואולי י"ל דבאמת כל רה"ר הוי דשותפי, וכמ"ש לעיל, משום שכולם רשאי להלך ברה"ר בנוחיות ובבטיחות, לכן יש להם גם בעלות ממונית, והדברים המיוחדים לעולי בבל כשהפקירום, התנו שלא יכלו לאסור אחד על השני, וכמ"ש רש"י בביצה, כלומר, רק לענין נדרים הוּו הפקר, אך לענין קלקול רה"ר, שלא יניחו בה מכשולות, נשארה בגדר שותפין. וצ"ע איך חלקו את הבעלות לחצאין.

וצ"ע איך חלקו את הבעלות לחצאין.

וצ"ע איך חלקו את הבעלות לחצאין.